

krize uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 te ponajprije potiču čitateljstvo na kritičko preispitivanje vlastitog sebstva, antropoloških, etičkih, religijskih te društveno-kulturoloških vrijednosti modernog doba. Drugo, pozivaju čitateljstvo na promišljanje o mogućem suočavanju s kriznim prijetećim i neočekivanim (budućim) događajima kojima nas sadašnjost izlaže. I treće, etika otpornosti u tijeku globalne neizvjesnosti poziv je na sustavnu etičko-religijsku preobrazbu te poticaj na zao-kret prakse i razmišljanja unutar paradigme modernog konteksta.

Kao što je istaknuto, nije samo vrijeme pandemije ono koje je uzrokovalo ovakva promišljanja i na poseban nas način izložilo ranjivosti i otpornosti. Sličan fenomen moguć je i u budućnosti, ponajviše radi slijeda ekoloških i klimatskih promjena, demografije i bolesti. Stoga ne samo da je praktično nužno razviti otpornost unutar društva, države, i ostalih socioloških i političkih entiteta, nego bi bavljenje tom tematikom unutar takvog razvoja moralo postati društveni, politički i

institucionalni prioritet. U svijetu koji je nevjerojatno kompleksan, promjenjiv i netransparentan, otpornost postaje sve važnija komponenta djelovanja.

Na koncu valja istaknuti kako su prikazani radovi u ovom zborniku pisani znanstvenim stilom na engleskom jeziku i popraćeni sažetkom na slovenskom jeziku. Način izabranih tema, prikaz rezultata i istraživanja tema te njihova raznolikost mogu biti zanimljivi široj znanstvenoj zajednici, uključujući filozofe, teologe, etičare i bioetičare, psihologe i sociologe. Također knjiga se preporučuje i onima koji tu tematiku promatraju s aspekta socijalne politike. Iako je u cjelini zbornik radova napisan znanstvenim stilom i namijenjen u prvom redu znanstvenoj publici, ipak tema i radovi unutar zbornika namijenjeni su i široj čitalačkoj publici, studentima i istraživačima, promicateljima ideja i društvenim akterima, jer etika otpornosti nije samo teorijsko pitanje, nego uključuje i praktično iskustvo i djelovanje. Tako se ovaj zbornik kao zanimljivo štivo preporučuje svima.

Martina Vuk

Ivan KARLIĆ, *Bogočovjek Isus Krist – 2. Mesija, Sin Božji i Spasitelj, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2022., 760 str.*

Drugi svezak kristologije prof. dr. sc. Ivana Karlića *Bogočovjek Isus Krist* naslovljen je *Mesija, Sin Božji i Spasitelj*. Knjiga je standardnoga priručni-

kog formata (17 x 24 cm), tvrdo uvezana, opsega 760 stranica (uključujući Bibliografiju, Kazalo pojmova i Kazalo imena). Objavljena je kao 113. svezak

biblioteke *Priručnici* Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba, o stogodišnjici prve hrvatske kristologije (Ivan Bujanović, *Kristologija i soteriologija ili nauk katoličke crkve o Utjelovljenom Sinu Božjemu i Djelu Otkupljenja*, Naklada Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku, Osijek, 1922., 264 str.), čiji je autor Karličev suzemljak, Slavonac, sveučilišni profesor dr. Ivan Bujanović (1852. – 1927).

Drugi svezak Karličeve kristologije nastaje nakon dvadesetak godina autorova intenzivnoga kristološkog promišljanja i predavanja kolegija Kristologija na više teoloških učilišta u Hrvatskoj i inozemstvu, najviše na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je dugi niz godina profesor dogmatske teologije, nastavnik i pročelnik Katedre dogmatske teologije. Knjiga je središnji dio višesveščano koncipirane Karličeve kristologije nadnaslova *Bogočovjek Isus Krist*, čiji je prvi svezak pod naslovom *Uvod u kristologiju* objavljen 2001. godine (2. izd. 2009., 204 str.). Taj prvi svezak u međuvremenu je postao standardnim sveučilišnim i znanstvenim uvodom u kristologiju na našem jezičnom prostoru, a sadržajno obuhvaća sve ono što se obično naziva »temeljnou kristologijom«, kao pretpostavka i polazište za tzv. »dogmatsku (sustavnu) kristologiju«. U izgradnji, odnosno »stvaranju« svoje kristologije Karlič vodi računa o smjernicama *Optatam Totius* Drugoga vatikanskog koncila, prema kojima se dogmatski pristup događaju

Isusa Krista ostvaruje trima momentima ili stupnjevima: *temeljni* – Sveto pismo; *normativni* – crkvena tradicija (patristička tradicija, saborski izričaji, teološka istraživanja) i *sustavni* – aktualna, suvremena sistematizacija vjere i vjerskih istina. Prema tome, ovaj drugi svezak predstavlja središnji dio dogmatske kristologije, kako je u cjelini zamišlja i koncipira naš autor.

Dakle, nastavljavajući na prvi svezak, u ovome drugome svesku autor iznosi temeljne sadržaje dogmatske, odnosno biblijske kristologije i njezina povijesno-dogmatskog razvoja, a to su onda i dva osnovna njezina dijela: Otajstvo Isusa Krista u Svetom pismu u perspektivi odnosa biblijske i dogmatske teologije (17 – 412) i Povijesno-dogmatski razvoj kristologije (415 – 706).

Prvi dio posvećen je biblijskom kristološkom govoru. Započinje Starim zavjetom koji pripravlja i najavljuje dolazak Isusa Krista, u kojemu nalazi svoje ispunjenje, što će autor potkrijepiti teološkom analizom mesijanske nade kod proroka Izaije. Ukazuje na nemogućnost doslovne »kristologije Staroga zavjeta«, ali isto tako i na nemogućnost potpunog razumijevanja događaja Isusa Krista prema tome kako ga predstavljaju novozavjetni spisi, ako se pritom ne uzima u obzir starozavjetna ekonomija spasenja, koja ima propedeutsku ulogu za Kristov dolazak. Slijedi novozavjetna kristologija, koja otpočinje istraživanjem povijesnog okružja Isusa iz Nazareta s ciljem boljeg razu-

mijeivanja njegova navještaja, poslanja i same osobe Bogočovjeka. U nastavku autor izlaže tradicionalnu kristološku temu otajstva utjelovljenja Isusa Krista (95 – 140), što nije toliko uobičajeno u suvremenoj kristologiji koja uglavnom slijedi tzv. »kristologiju odozdo«, navodeći za to kao poseban razlog: »odavanje počasti hrvatskim teozozima Ivanu Bujanoviću i Stjepanu Bakšiću« (11), koji su u svojim kristologijama (Bakšićeva je, nažalost, ostala u nedovršenu rukopisu) slijedili manualistički koncept tzv. »kristologije odozgo«, prema kojem je ta tema stajala na samom početku kristološkog puta. Dakako da autor ne prezentira samo načine obrade te teme u tradicionalnoj kristologiji, nego ih nadopunjuje i nadilazi suvremenim tumačenjima otajstva utjelovljenja Isusa Krista. Karlič zatim nastavlja doslovnu novozavjetnu kristologiju govorom o Isusovoj osobi, navješčaju, ponašanju i djelovanju. Ovdje je sva pozornost autora na novozavjetnim spisima, na njihovu prikazu povijesnog događaja Isusa iz Nazareta Krista – na njegovu zauzimanju za kraljevstvo Božje, koje svjedoči te navješćuje riječima, ponašanjem i djelima sve do svoje smrti. Izlaže i tumači različite implicitne i eksplicitne oblike ispovijesti novozavjetne vjere u Isusa kao Mesiju (Krista), Sina Božjeg i Gospodina, promišlja o Isusovoj osudi na križu, o uzrocima koji su ga doveli do križa, o Isusovu shvaćanju vlastite smrti te o soteriološkom tumačenju njegove smrti, s čim su također povezane

i zasebne razrade tema poput Kristova »služenja do kraja« i »Božje patnje« u Isusu Kristu. Slijedi govor o Kristovu slavnom uskrsnuću kao izvoru, temelju i polazištu kršćanske vjere, nakon čega autor promišlja o spasenjskoj, soteriološkoj dimenziji Kristove osobe i njegova djela spasenja. U okvirima novozavjetne kristologije i tijekom nekih kasnijih izlaganja u knjizi autor će u obliku tzv. *excursusa* razmotriti i mnoge druge kristološke teme na način da ih što više približi suvremenom čovjeku, istražujući pritom koje posljedice, plodove ili poticaje one mogu imati za današnje vjernike u aktualnom crkvenom i društvenom okružju.

U drugom dijelu knjige Karlič je sustavno i pregledno izložio cjelokupan povijesno-dogmatski razvoj kristologije. Tu je potrebno uvažiti unutarnju povezanost i komplementarnost knjige s prvim kristološkim sveskom autora, u kojem je o prosvjetiteljstvu, racionalizmu i modernizmu, sve do prve polovine XX. stoljeća, već prethodno iscrpno pisao. Povijesno-dogmatski razvoj kristološkog promišljanja u Crkvi – koja je tijekom vremena, vođena vjerom u Isusa Krista i usmjeravana Duhom Svetim, uvijek iznova pokušavala produbiti otajstvo Isusa Krista – započinje novozavjetnom eksplicitnom kristologijom. U njoj autor vidi izvor i početak cjelokupnoga povijesnog razvoja kristologije te joj stoga posvećuje i posebnu pažnju. Jednako se trudi u izlaganju i tumačenju glavnih naglasaka kristo-

loškog učenja u patrističkom razdoblju. Građa je ovdje raspoređena tako da se prvo sažeto iznosi kristologija u judeokršćanskom i helenističkom okružju, a nastavlja se govorom o razvoju kristologije u cjelokupnome patrističkom razdoblju – kod apostolskih i crkvenih otaca, teologa i apologeta, uzimajući u obzir i s tim povezana krivovjerna naučavanja, očekivano u ovoj Karličćevoj kristologiji ponajprije ispitana s kristološkog aspekta. Dakako da je posebna pažnja posvećena crkvenim koncilima u patristici, jer njihovo artikuliranje kristološke ispovijesti vjere u Crkvi od presudnog je značenja za povijesno-dogmatski razvoj kristologije. U sljedećim poglavljima knjige Karlič prikazuje i istražuje srednjovjekovnu i skolastičku kristologiju, s posebnom pažnjom prema značajnijim teolozima toga razdoblja koji su dali značajan doprinos daljnjem razvoju kristologije, a među kojima autor naročito uz pojavu tzv. »prosjačkih redova« ističe i vrednuje djelo onih pojedinca i skupina koji su se kristološku misao trudili pretvoriti u konkretan život. Nakon preglednog uvida u bogatstvo kristologije skolastičkoga razdoblja, autor prelazi na sustavno izlaganje kristologije povijesnog razdoblja, koje je s jedne strane obilježeno protestantskom reformacijom, a s druge strane Tridentiskim koncilom, čime i zaključuje povijesno-dogmatski kristološki itinerarij.

Karličćevoj kristologiji, kako nam je posreduje ovaj drugi svezak, u unu-

tarnjoj povezanosti i komplementarnosti s prvim, teško je bilo što kritički prigovoriti. Sve što autor sam navodi moguće poteškoće (usp. 12-13) – obilje bilježaka, uvrštavanje manjeg dijela građe preuzete iz ranije objavljenih znanstvenih radova s područja kristologije, manja ponavljanja tijekom izlaganja – sve to u potpunosti je zanemarlivo. Kod toga nam na pamet dolaze riječi velikoga neoskolastičkog teologa mons. dr. Stjepana Bakšića (1889. – 1963.), koji je, recenzirajući Bujanovićevu kristologiju, istaknuo: »Imajući dakle pred očima cilj Bujanovićevog bogoslovnog rada, da u svojim monografijama popularizira tešku bogoslovsku znanost i zakučaste teološke probleme iznese pred hrvatske čitače u jasnom obliku i lijepoj jezičnoj formi, treba otvoreno reći, da je učinio veoma mnogo« (*Bogoslovska smota*, 1 (1923), 110).

Ovaj drugi svezak Karličćeve kristologije, u povezanosti s prvim, predstavlja iznimno ostvarenje na području recentnoga domaćeg teološko-literarnog stvaralaštva. Znamo da se ova tematika na ovako sveobuhvatan, temeljit i sustavan način nije kod nas obradila ni ranije, a ne postoji ni adekvatna komparacija u suvremenosti, kako u pogledu autorskih, tako ni prijevodnih izdanja na hrvatskom jeziku.

Valja zapaziti strukturalnu metodologiju djela, koja je za potrebe sveučilišnog udžbenika najnovije generacije na hrvatskom jeziku ostvarena polazeći od usporedbe i selekcije najsu-

vremenijih i najkvalitetnijih ostvarenja slične naravi i svrhe u svijetu, naročito u europskom znanstveno-teološkom kontekstu. Vodeći računa o spomenutoj hrvatskoj teološkoj tradiciji sveučilišnih udžbenika, a jednako tako zahvaljujući neizbježnim originalnim rješenjima u tom pogledu, autor je ostvario i posve zaseban i jedinstven pristup s obzirom na način na koji se ukupna kristološka građa u knjizi izlaže i argumentira. Edukacijsko-didaktički moment stalno je prisutan i uočljiv, načelna i pojedinačna pojašnjenja, počev od značenja pojmova i principa koji utemeljuju svekoliko kristološko izlaganje, spretno se isprepliću i nadopunjuju otkrivajući jasno preferiran priručnički karakter djela. Ipak, djelo je i strogo znanstvenog karaktera, pisano znanstvenim teološkim jezikom, ali vrlo razumljivim, interpretacijskim i samointerpretacijskim stilom. Ciljevi u knjizi jasno su postavljeni i dosljedno ostvareni, građa je logički raspoređena i u skladu s didaktičkim i znanstvenim zahtjevima sustavno povezana. Autor se suvereno i na adekvatan način koristi različitim literarnim stilovima, preciznom terminologijom i jezičnim varijantama, a osnovna znanstvena i jezična akribija očituje suvislu povezanost i cjelovitost djela u smislu literarne kompaktnosti. Karlič je temi pristupio sustavno, analitičko-sintetički, dijakronijski i sinkronijski, kontekstualno, aktualizacijski i interdisciplinarno, koristeći se svim poznatim znanstveno-istraži-

vačkim i prezentacijskim postupcima koje je u određenim razradama i prikazima smatrao potrebnim i prikladnim. U njegovu pristupu zamjetno se nalazi znanstveno-kritički moment koji sveukupnom razvoju kristološkoga znanstveno-istraživačkog puta omogućuje neophodno informativno očitovanje u smislu osnove i razvitka, ali i nužnu jasnoću u pogledu kristoloških znanstveno utemeljenih i neupitnih uvida i činjenica, u razlici prema onome što se tome opire slobodnim interpretativnim postupcima tijekom vremena. Činjenice, tvrdnje i prosudbe temeljito dokumentira i argumentira, potkrepljujući sve potrebnim i relevantnim izvorima. Primarni izvori, kojima daje najveću vrijednost i kojima se također najobilnije i služi, nikada se ne promatraju kroz posredničku interpretaciju, osim u pogledu znanstvene referentnosti kod usporedbe mišljenja i prosudaba. Knjiga obiluje kako domaćom tako i stranom teološkom i razmjerno mnogobrojnom drugom znanstvenom literaturom, uvažavajući s obzirom na naglašen interdisciplinarni pristup, također kristološki relevantne doprinose najrecentnijih znanosti koji se pojavljuju na samim počecima odnosnoga znanstvenog istraživanja te pretkazuju svoje očekivano relevantne doprinose u budućnosti.

Posebna vrijednost knjige je i u tome što se u njoj vodi računa o praktičnom značenju kristologije, bez obzira na očekivan znanstveni pristup, koji u

povezanosti s akademskim i didaktičkim obilježjem nipošto ne zapostavlja, nego upravo pretpostavlja jedinstveno kristocentrično teoretsko-praktično ishodište vjere, spoznaje i duhovnosti.

Također, ona izvrsno ispunja dva osnovna, podjednako tradicionalna i suvremena kriterija u pristupu osobi Isusa Krista, istražujući i primjereno pokazujući te u određenoj mjeri i dokazujući kako njegovu povijesnost tako i njegovu univerzalnost. Upravo će ta odrednica univerzalnosti potaknuti i ono interdisciplinarno obilježje ove Karličeve kristologije, koja osim filozofije i metafizike, uključenih na posve izravan način, tretira i višeslojnom dijalogu otvara sva ostala područja znanstvenoga, društveno-političkog i kulturnog stvaralaštva.

Primjetno je da autor u svojoj kristologiji ne izabire mogući lakši put opredjeljenja za ovaj ili onaj kristološki model, pravac ili smjer u izlaganju građe kristološkoga traktata, nego i u onim prikazima, u kojima ne skriva svoju naklonost određenim znanstveno-literarnim rješenjima iz suvremenosti, nastoji uz objektivizaciju stajališta ukazati podjednako na prednosti određene koncepcije, ali i kritički preispitati njezine granice i stvarne mogućnosti. Od posebnog je znanstvenog

doprinosa području kristologije autorov naglasak na povijesnoj kristologiji, kristologiji služenja, pozitivnoj kristologiji (odnosa), duhovnosti nasljedovanja Isusa Krista i uopće na preferenciji za praktičnu, kerigmatsku i pastoralnu kristologiju.

O jezičnoj i terminološkoj vrijednosti i značenju ove knjige suvišno je govoriti. Budući da je ona i znanstveno djelo i sveučilišni udžbenik, odnosno priručnik, taj aspekt čini je posebno relevantnom. Na kraju, možemo reći da pred sobom imamo prvu suvremenu hrvatsku kristologiju. Kao takva, ona je namijenjena širokoj čitalačkoj publici: znanstvenicima širokog područja teoloških znanosti, studentima filozofije i teologije, religiologije, politike, psihologije i sociologije, znanstvenicima različitih područja humanističkih, antropoloških i umjetničkih znanosti (sociologija religije, psihologija, sakralna umjetnost, religiologija, povijest, filozofija, politika, socijalni nauk, kultura) posvećenim interdisciplinarnom istraživanju fenomena kršćanske filozofije i teologije te religioznosti i pastoralne duhovnosti. Namijenjena je i znanstvenicima s područja duhovnosti općenito, kao i stručnjacima na području ekumenskog i međureligijskoga dijaloga.

Stjepan Brebrić